

ПРАВНИ ПРОБЛЕМИ НА ПЛАГИАТСТВОТО

Доц.д-р Борислав Градинаров

Институт за изследване на обществата и знанието към БАН

e-mail: bograd@abv.bg

LEGAL PROBLEMS OF THE PLAGIARISM

Borislav Gradinarov

Summary

The article analyzes the inadequacy of legal protection mechanisms in cases where a person presents foreign scientific text as his. Both the Criminal Code and the Law on Copyright and its related rights don't settled many of the cases in which scientific morality in this part is violated. However, it should be remembered that science is a commons, it is built with the joint efforts of many people over the centuries, so that any attempt to be announced some or other scientific fields, discoveries or ideas as a private property is counterproductive. It seems most effective if this matter can be adjusted by evaluations, acknowledgements and expertise of the scientific community.

Key words: copyright, legal protection, proving, plagiarism, common good, scientific input.

Проблемите с присвояването на чужд интелектуален продукт не са изобретение на епохата, в която медиите са всевластен господар на публичната сфера, ако използваме понятието, въведено от Юрген Хабермас. Те не са породени и от манталитета на „Сору-Paste“ поколението, за което разстоянието от оригиналния текст до компилацията е само на едно кликуване с компютърната мишка. Кражбата на достиженията на човешкия интелект е позната много отдавна и опити да се ограничи тя са се правели винаги.

Първите норми на обичайното право, имащи за цел да закрилят отделни форми на изобретателския гений на човека, датират още от Древна Гърция. Там е съществувало правилото, че готвач, който е изобретил собствена рецепта за оригинално ястие, е имал правото да го приготвя само той в продължение на една година. И в Римската империя е имало разпоредби, защитаващи

търговските марки, тъй като те са били свързани с търговската дейност и с печалбата. Първите закони, поставящи си за цел да защитават интелектуалната собственост, са насочени към опазване предимно на изобретенията. Такъв е Венецианският закон за патентите и изобретенията от 1474 г., който е забранявал имитацията на определени изобретения за срок от 10 години.

Що се отнася конкретно до авторското право, неговото възникване и опзване е свързано със създаването на печатарската преса. В ранните етапи от тиражирането на авторски произведения е било общоприето печатарят, който е издавал едно съчинение, да получи изключителното право да го разпространява срещу възнаграждение в замяна на поетия от него риск. Приема се, че първият закон в областта на авторското право е английският „Закон на Ана” (1710 г.), с който се въвежда 14 годишен срок, през който се пази авторското право, като срокът е можело да бъде удължен с още 14 години.

В България до момента имаме четири закона за авторското право. Още след Освобождението в дял Трети от Търговски закон (1897 г.) е имало разпоредби, които са се отнасяли до издателските договори. Но първият български закон за авторското право е приет през 1921 г. и е действал до отмяната му след 9 септември 1944 г. Нов Закон за авторското право, силно повлиян от съветските правни формули по това време, е бил приет седем години по-късно, през 1951 г. През 1972 г. се правят сериозни корекции в закона, които заимстват редица нормативни разрешения на тази материя от западноевропейския опит.

До приемането на настоящия Закон за авторското право и сродните му права обаче много от нормите, отнасящи се към интелектуалната дейност, са се съдържали в Закона за задълженията и договорите и това често е водело да пречки пред евентуалната защита. Едва след влизането в сила на действащия в момента закон през 1993 г. тези отделни разпоредби се обединяват, за да се даде по-пълна регламентация на въпросите, свързани с авторските права.

Споменавам всичко това, за да подчертая, че проблемите в тази област са идентифицирани отдавна и са правени множество опити те да бъдат урегулирани. Скромните успехи до момента показват, че е трудно да се разчита на един определен арсенал от средства, независимо колко детайлно са разработени те и колко професионално се прилагат. Затова, когато говорим за законната защита на авторските права с активното участие на правораздавателните институции, трябва да сме наясно, че тя винаги ще бъде ограничена – в

едни случаи може да сработи, но в повечето случаи се оказва безсилна.

Къде са причините? Те могат да бъдат търсени в три направления. Първото от тях е в несъвършената законова уредба. Основният нормативен акт в България, който има претенции да регулира тази материя, към момента е Законът за авторското право и сродните му права (ЗАПСП). Той обаче дава предимно гражданскоправни средства за защита от посегателствата срещу интелектуалната собственост. Накратко, за да се активират неговите разпоредби, лицата, които имат правен интерес, т. е. считат, че авторските им права са нарушени, разполагат с няколко възможности. Те са във вид на сезиране на съответния граждански съд по правилата на Гражданския процесуален кодекс (ГПК). Съдебните иски са няколко вида – иск за обезщетение за понесени вреди (по чл. 94 на ЗАПСП), иск за преустановяване на неправомерното използване (по чл. 95, т. 1 на ЗАПСП), иск за изземване и унищожаване на неправомерно произведените екземпляри от произведението, както и на вещите, предназначени за възпроизвеждане на екземлярите (по чл. 95, т. 2 на ЗАПСП), иск за установяване по съдебен ред кой е носител на авторското право (по чл. 124, ал. 1 на ГПК) и др.

Всички те са възможни, когато не е проблем да се докаже, че дадено цялостно произведение или части от него са създадени от едно лице, а се използват от друго по неправомерен начин и най-вече за търговски цели. Случаите, когато са заимствани отделни по-малки елементи от чужди обекти на интелектуална собственост, е трудно да бъдат надеждно защитени и аргументирани пред гражданския съд. Обикновено такива дела са свързани с допълнителни разходи, основно за експертизи и за адвокатски хонорари, времетраенето им е дълго, а изходът е непредвидим.

Не по-малко проблемно е да се разчита и на административно-правната форма на защита. Тя се стартира с подаване на сигнал до Министъра на културата, който може да разпорежи проверка и ако се констатира нарушение на закона, се съставя акт за установяване на административно нарушение и се налагат имуществени санкции или глоби. Обикновено този път се използва, когато е налице т. нар. контрафакция (или пиратство). Например, ако едно произведение се продава, без да са уредени авторските му права, да речем ако е пусната допечатка на книга, презапис на компактдиск или пък е сканиран учебник. В тези случаи не става дума за присвояване на текстове, създадени от друг, а за накърняване на имуществените права на правоносителя.

Следва да се признае, че защитата срещу контрафакция е относително най-добре уредена в българското законодателство. През 1995 г. в българския Наказателен кодекс са записани няколко нови текста, отнасящи се точно до тази форма на посегателство върху интелектуалната собственост. Става дума за чл. 172а от Особената част на Наказателния кодекс, който гласи: „Който записва, възпроизвежда, разпространява, излъчва или предава, или използва по друг начин чужд обект на авторско или сродно на него право, или екземпляри от него, без необходимото по закон съгласие на носителя на съответното право, се наказва с лишаване от свобода до пет години и с глоба до пет хиляди лева“. А ал. 2 на същия член определя: „Който без необходимото по закон съгласие държи материални носители, съдържащи чужд обект на авторско или сродно на него право на стойност в големи размери, или държи матрица за възпроизвеждане на такива носители, се наказва с лишаване от свобода от две до пет години и глоба от две хиляди до пет хиляди лева“. Проблемът при тези текстове е, че в самия Наказателен кодекс отсъстват легални дефиниции на понятията „записва“, „възпроизвежда“, „разпространява“, „излъчва“, „предава“, и „използва по друг начин“. Законодателят е предпочел да препрати към съответните понятия в ЗАПСП, който обаче е нормативен акт от гражданскоправен характер. Това вероятно е и причината за противоречивата съдебна практика, тъй като отсъстват обективни критерии за наказателно-правната квалификация на деянията, влизащи в хипотезите на въпросните фактически състави. Често при прилагането на тези разпоредби съдилищата превръщат към специалния текст на ЗАПСП и на практика престъпните посегателства върху интелектуалната собственост се трансформират в административни нарушения. Това създава впечатление, че се касае предимно за маловажни случаи и на практика деянията остават безнаказани.

Що се отнася до действията, които на неюридически език се означават като плагиатство, при тях нещата стоят още по-неопределено. Съществува специален текст в НК, който гласи: „Чл. 173. (1) (Изм. – ДВ, бр. 10 от 1993 г.) Който издава или използва под свое име или под псевдоним чуждо произведение на науката, литературата или изкуството или значителна част от такова произведение, се наказва с лишаване от свобода до две години или с глоба от сто до триста лева, както и с обществено порицание“. Но и тук отсъства легална дефиниция на това какво значи „използва“, а също и що е „значителна част“. Преразказът или интерпретацията използване ли е? Какво се счита за

значителна част – една страница, един абзац или едно изречение?

Вторият, но не второстепенен проблем е, че българският законодател е предпочел да налага по-сурови санкции за контрафакция, отколкото за другите две форми на престъпно посегателство върху авторските права (плагиатството и псевдоавторството). Причината вероятно е в по-силното лобиране по време на приемането на коментираните текстове в Наказателния кодекс от страна на икономически силните корпорации, произвеждащи и разпространяващи аудио- и видеосъдържание.

Проблемът обаче има и друга страна. Към знанието не може да се прилагат същите стандарти, както към производството на вещи. Знанието по своя генезис е общо благо, т. е. то се създава с общите усилия на много субекти, дори и на лица, които са живели преди векове, дори хилядолетия. Когато се правят опити да се защитят научните постижения на едно конкретно лице, в най-добрия случай това може да стане, ако има доказуемо незаконно присвояване на конкретните обекти на неговото авторско право. Но трябва да се имат предвид и разпоредбите на чл. 4 от ЗАПСП, който гласи:

„Не са обект на авторското право:

1. нормативни и индивидуални актове на държавни органи за управление, както и официалните им преводи;
2. идеи и концепции;
3. фолклорни творби;
4. новини, факти, сведения и данни“.

Следвайки логиката на тези изключения, ще си изправим пред невъзможността да квалифицираме като „използване“ предаването на определена идея със свои думи или с текст, който не е напълно идентичен с оригиналния. За разлика от творбите на изкуството, където изказът или подборът на изразни средства са неотделими от внушението и е лесно да се установи кой кого копира, в научните текстове, където едни и същи идеи могат да се изразят по различни начини, това не стои така. Затова във всички подобни случаи доказването на изпълнителното деяние по чл. 173 от НК остава проблематично.

Самият характер на научната дейност, а според мене и на човешката култура изобщо, предполага съвместните усилия на много хора. Опитът да се парцелират и приватизират определени територии тук често се оказва не само правно незащитим, но и морално неоправдан. Причината е, че всяко откритие или нова идеи стъпва на стотици, а може би и на хиляди изследователи или

творци преди тях. Към момента не е изнамерен механизъм за справедливо разпределение на индивидуалните приноси на всеки от това множество по начин, който да не ощетява никого.

Разбира се, това не означава, че кражбата на чужди открития или достижения, при това с комерсиална или друга користна цел, е легално незащитима или морално оправдана. Но както и в други високоспециализирани области от човешката дейност, и в науката правните инструменти не са достатъчни. Те следва да бъдат разглеждани само като последна възможност за защита, ако останалите начини не са сработили. А тези други начини са необходимо свързани със саморегулацията.

На научните изследвания и открития не трябва да се гледа като на частна дейност. Неслучайно навсякъде основната част от финансирането на науката идва от държавата или от различни публични фондове. В своето изследване върху доверието Киерот О`Хара подчертава че „създаването на научното познание е от такава полза за обществото като цяло, че общественото финансиране е напълно оправдано“. Но тъй като дейността е високо специализирана и не винаги разбираема за тези, които са извън научните среди, „повечето правителства се нуждаят от механизми, за да са сигурни, че извършваната научна работа е с високо качество. Следователно, най-вече през XX в., мнението на колеги е превърнато в институционализиран процес, осигуряващ глобално доверие“ (О`Хара 2004: 159). Колкото и детайлно да бъдат разработени правните способности за защита на оригиналните научни постижения, те винаги ще бъдат с по-слабо въздействие, отколкото оценката на научната колегия. Затова, ако има наистина ефективно средство срещу непочтените или неетичните действия на даден учен, каквото е и плагиатството, това е мнението на професионалната общност.

Не трябва да се забравя и още нещо. Науката не може и да се упражнява като частна дейност, тя по своята същност е общо благо. Това означава, че ако използваме думите на Майкъл Хард, идеите, знанията, кодовете и т. н. могат да разкрият истинския си потенциал, когато са открито споделяни и възпроизвеждани. Затова и „пазенето в тайна на идеи и знания спъва произвеждането на нови идеи и знания, точно както тайните езици и тайните ефекти са стерилни и безполезни“ (Хард, 2011). Затова и много учени не се колебаят да предоставят своите книги, идеи, лекции или открития пред колегите и обществото безвъзмездно, без да се притесняват, че някой друг ще открадне

или ще си присвои заслугите им. Това е въпрос на научен манталитет и споделени от колегията ценности. В своята книга „Безплатното“ Крис Андерсън подчертава, че в дигитилната епоха информационните масиви във вид на битове са на практика безплатни, но значението им може да варира от „нищо не струващо до безценно в зависимост от това кой ги възприема“ (Андерсън, 2011: 117).

В заключение бих искал да подчертая, че законовите норми и санкции не са безотносителни спрямо господстващите социални и икономически възгледи в конкретните исторически периоди. Затова, когато разсъждаваме за плагиатството, а и въобще за опазването на интелектуалната собственост, трябва да съобразим, че неолибералната идеология, която господства в момента, смята за напълно приемливо приватизирането и извличането на печалба от блага и ресурси, създадени от колективните усилия на други хора.

Конкретно за научната дейност поставянето на надписи за запазени научни периметри и територии не може да приеме за безспорно. Границите между сътрудничеството и взаимодействието при разработването на научните идеи, от една страна, и присвояването на чужди интелектуални достижения, от друга, е нужно непрекъснато да се предоговаря и тук ролята на добре функциониращата научната общност е незаменяема. Нейна отговорност е да създаде собствени стандарти и инструменти за саморегулацията, които биха действали не с принудителната сила и наказващия арсенал на държавата, а с авторитета на научното обществено мнение. Като все пак не забравяме, че човешката култура, чиято съществена част е и науката, остава жизнеспособна единствено, ако запази своя „отворед код“.

ЛИТЕРАТУРА

- Андерсън 2011: Андерсън, К. Безплатното. София: изд. Изток- Запад, 2011.
О`Хара 2004 О`Хара, К. Доверието. София: изд. Кръгзор, 2004.
Хард 2011: Хард, М. Политики за общите блага, <http://www.lifeaftercapitalism.info/communityvisions/35-community/216-politics-of-the-common-michael-hardt>, посетен на 09 септември 2014.